
КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

А. А. ГУЖАЛОЎСКИ

НОВЫЯ ДАКУМЕНТЫ ПРА ПАЛІТЫЧНУЮ ЧЫСТКУ СТУДЭНТАЎ БДУ Ў 1929/30 НАВУЧАЛЬНЫМ ГОДЗЕ

Разглядаецца працэс пралетарызацыі вышэйшай школы БССР на прыкладзе палітычнай чысткі студэнтаў БДУ ў 1929/30 навучальным годзе. Раскрываецца механізм чысткі, яе мэты і наступствы. Паказваецца, што ў аснове стаўлення ўлады да студэнтаў быў класавы падыход; перавага надавалася прадстаўнікам рабочага класа і бяднейшага сялянства. З 1929/30 навучальнага года атрымаць вышэйшую адукацыю дзецям прадстаўнікоў былых «эксплуататарскіх» класаў, а таксама нэпманаў і заможных сялян стала немагчыма.

The article discusses the process of proletarianization of higher educational institutions in Soviet Belarus and its results. The students purge at Belarusian State University in 1929/30 academic year was chosen as an example. An author disclosed the class approach which the Belarusian state and the Communist party authorities exercised to the high school students. The sons of factory and farm laborers formed the privileged group. Since 1929/30 academic year it was impossible for the children of former 'exploitation' class representatives, as well as entrepreneurs and well-to-do farmers to get higher education

Ключавыя словы: пралетарызацыя; сацыяльнае паходжанне; чысткі; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт; студэнт; прафсаюзная арганізацыя.

Keywords: proletarianization; social origin; purges; Belarusian State University; high school student; trade union organization.

Палітычныя чысткі савецкага студэнцтва, найбольш радыкальныя сродкі ў арсенале мерапрыемстваў па пралетарызацыі савецкай вышэйшай школы на працягу 1920-х гг., такіх як стварэнне рабфакаў, квоты

Гужалоўскі Аляксандр Аляксандравіч — прафесар кафедры этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар гістарычных навук.
E-mail: huzhalouski@gmail.com

для абітурыентаў, выплата стыпендый і забеспячэнне інтэрнатам паводле класавай прыкметы, ужо апісаны шэрагам расійскіх [10] і беларускіх [9] даследчыкаў. Навукоўцы вызначаюць хвалі чыстак 1922/23, 1924/25, 1925/26 навучальных гадоў, кожная з якіх мела свае асаблівасці і была вызначана рознымі абставінамі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця СССР. У іх выніку склад студэнтаў — членаў прафсаюза БДУ набыў наступны выгляд (табл. 1).

Палітычная чыстка, што адбылася ў савецкіх ВНУ ў 1929/30 навучальным годзе, таксама мела свае асаблівасці, якія абумовіў год, абвешчаны Сталіным «годам вялікага пералому». Да канца 1920-х гг. сталінскае кіраўніцтва адмовілася ад новай эканамічнай палітыкі і перайшло да фарсіраванай пабудовы сацыялізму, што патрабавала вырашэння новых палітыка-ідэалагічных задач, у тым ліку падрыхтоўкі ў сціслыя тэрміны новых пралетарскіх кадраў. Менавіта такія задачы ў 1929 г. ставілі ліпеньскі і лістападаўскі пленумы ЦК УсеКП(б), рашэнні якіх абмяркоўваліся ва ўсіх савецкіх ВНУ [12].

Да 1929 г. ВНУ былі ўключаны ў сістэму жорсткага цэнтралізаванага кіравання і планавання, падобную да той, што існавала ў народнай гаспадарцы. Да «года вялікага пералому» зніклі рэшткі акадэмічных свабод, большасць якіх была абмежавана ў першыя гады савецкай улады: выбары рэктараў, дэканаў, іншых кіраўнікоў. Кіраўніцтва дзейнасцю вышэйшай школы ажыццяўлялася разгалінаванай сістэмай партыйных органаў, што існавала ў сістэме адукацыі, або праз дзяржаўныя структуры і грамадскія арганізацыі. Народны камісарыят асветы БССР прапанаваў кіраўніцтву БДУ да канца 1929/30 навучальнага года перайсці на новыя вучэбныя планы, скарачаныя ў параўнанні з папярэднімі ў два разы. Адпаведна з чатырох да двух гадоў планавалася скараціць тэрмін навучання студэнтаў ва ўніверсітэце, што фактычна пераўтварала яго ў сярэдняю спецыяльную навучальную ўстанову [9, арк. 1]. Пазітыўныя захаваны, якія прадугледжвалі матэрыяльна-тэхнічнае ўмацаванне вышэйшай школы, перш за ўсё тэхнічных і часткова прыродазнаўчых спецыяльнасцей, суправаджаліся хвалямі ідэалагічных кампаній, якія пасля «шахцінскай справы» 1928 г. набылі злавесны характар.

Пачатак чарговай кампаніі па ачыстцы студэнцтва БДУ ад «варожых элементаў» рэспубліканская газета «Рабочий» абвясціла 2 лютага 1929 г. [13, с. 5]. На працягу месяца газета надрукавала яшчэ два матэрыялы, якія ў адрозненне ад першага мелі прыкладны характар і вучылі, як трэба распазнаваць і пазбаўляцца ад «ворагаў» у студэнцкім асяродку [1, с. 3].

Таблица 1

Склад студэнтаў — сяброў прафсаюза БДУ (на 15 верасня 1929 г.)

Факультэт	Усяго студэнтаў	Сяброў прафсаюза (абсалютная колькасць)	Сяброў прафсаюза (колькасць у %)	Рабочых	Сялян	Служачых і інш.	Сяброў УсЕКП(б)	Сяброў камсамола	Беспартыйных	Беларусаў	Літвяў	Іншых
Педагагічны	1075	638	58	78	289	271	108	140	390	—	—	—
Права і гаспадаркі	740	405	54	125	88	192	117	124	164	174	205	26
Медыцынскі	637	454	71	127	164	163	54	94	306	237	182	35
Рабочы	408	248	62	170	78	—	106	91	51	166	78	4
Усяго	2860	1745	61	500	619	626	385	449	911	—	—	—

Пралетарызацыя кадрэў была галоўнай тэмай абмеркавання на XII канферэнцыі студэнтаў БДУ, якая адбылася 5—6 кастрычніка 1929 г. з удзелам рэктара У. І. Пічэты¹, наркама асветы А. М. Платуна², прадстаўнікоў рэспубліканскага партыйнага кіраўніцтва. На канферэнцыі канстатавалася, што на чатырох факультэтах, якія меліся тады ва ўніверсітэце, за выключэннем рабфака, куды прымаліся толькі дзеці рабочых і бяднейшых сялян, рабочыя складалі меншасць. З 40 аспірантаў, якія навучаліся ў той час у БДУ, рабочае паходжанне мелі толькі два, а дзецьмі рабочых з’яўляліся тры. Гучалі заклікі да далейшага «ачышчэння» БДУ, які лічыўся «пярэднім краем ідэалагічнага фронту», ад дзяцей капіталістычных элементаў — прадпрымальнікаў, нэпманаў, кулакоў. Характэрна, што колькасць студэнтаў, якія павінны быць выключаны, планавалася загадзя. Да канца 1929/30 навучальнага года сацыяльны склад студэнцтва БДУ павінен быў выглядаць наступным чынам: рабочыя — 50 %, батракі — 10, беднякі — 13, сярднякі — 10, служачыя — 17 % [2, арк. 7]. Выступоўцы заклікалі павысіць пільнасць у дачыненні да студэнтаў («быў факт, што т. Богдан выключалі 4 разы за ўскрыццё матар’яльнага становішча») і выкладчыкаў («прафэсар Мелкіх³ выказваў думку, што чалавек грамадзкі ня можа быць навуковым працаўніком... адзін з прафэсуры кажа, што тыф разьвіваецца ў БССР таму, што тут існуе дыктатура пролетарыяту... часта можна пачуць такія выразы, што ўрач патрэбен для ўсяго чалавецтва») [5, арк. 42, 44]. Моцна крытыкавалася былое кіраўніцтва Наркамасветы, якое пры непасрэдным удзеле наркама А. В. Баліцкага⁴ ў 1928/29 навучальным годзе аднавіла ў БДУ 36 з 58 сту-

¹ Пічэта Уладзімір Іванавіч (1878—1947) будзе арыштаваны па «акадэмічнай справе» менш чым праз год пасля свайго выступлення на гэтай канферэнцыі.

² Платун Антон Мартынавіч нарадзіўся ў 1896 г. у Нясвіжскім пав., скончыў народнае вучылішча, займаў розныя пасады ў партыйным, савецкім і прафсаюзным апаратах, у 1929 г. змяніў аднаго з архітэктараў палітыкі беларусізацыі А. В. Баліцкага на пасадзе народнага камісара асветы. З 1931 г. — акадэмік, у 1933 г. пераведзены на партыйную працу ў Заходнюю Сібір. Арыштаваны як «вораг народа» ў 1937 г., праз год памёр у зняволенні.

³ Мелкіх Сяргей Міхеевіч (1877—1952) — доктар медыцынскіх навук, прафесар, член-карэспандэнт АН БССР, дэкан медыцынскага факультэта БДУ (да 1930 г.). Нарадзіўся ў сям’і ўрача ў Маскве. Удзельнік Першай і Другой сусветных войнаў. Выдатны арганізатар аховы здароўя, медыцынскай адукацыі і навукі ў БССР.

⁴ Баліцкі Антон Васільевіч нарадзіўся ў 1891 г. у в. Балічы Гродзенскай губ., скончыў Віцебскі настаўніцкі інстытут, удзельнік Першай сусветнай вайны. З 1922 г. — намеснік наркама, з 1926 па 1929 г. — наркам асветы БССР. У 1930 г. арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі», прыгавораны да 10 гадоў ППЛ, у 1937 г. пасля паўторнага арышту расстраляны як «вораг народа».

дэнтаў, выключаных студэнцкімі сходамі падчас кампаніі па «самаачышчэнні»⁵.

Кампанія 1929/30 навучальнага года суправаджалася нагнятаннем асобай напружанай атмасферы і фарміраваннем вобраза ворага — як унутранага, так і знешняга, — які нібыта актыўна ўздзейнічаў на працэсы, што адбываліся ў краіне. Істэрыя, звязаная з пагрозай магчымага нападу на СССР, сумяшчалася з неабходнасцю барацьбы з тымі, хто супрацьстаяў паскарэнню тэмпаў сацыялістычнага будаўніцтва. Былі зняты з працы або з'ехалі шмат прафесараў, так старанна падабраных У. І. Пічэтам. За факультэтамі замацавалі падшэфныя сельсаветы, дзе выкладчыкі і студэнты дапамагалі рэалізоўваць планы партыі па суцэльнай калектывізацыі. Ва ўніверсітэце рэгулярна праводзіліся дні індустрыялізацыі, а таксама міжнародныя Чырвоныя дні. Была разгорнута вайсковая падрыхтоўка студэнтаў, якая прадугледжвала наладжанне сувязей з Чырвонай арміяй, арганізацыю сустрэч з ветэранамі грамадзянскай вайны, утварэнне вайсковых гурткоў. 24 лютага 1929 г. студэнты БДУ «па ротах» бралі ўдзел у святочным ваенным парадзе ў Мінску. А 3 сакавіка па вуліцах Мінска прайшла студэнцкая дэманстрацыя, прысвечаная Дню пралетарскага студэнцтва, удзельнікі якой неслі лозунгі: «Далейшая пралетарызацыя ВНУ і замацаваньне рабфаку», «Ачышчэнне БДУ ад сацыяльна і ідэолёгічна варожых элементаў», «Згуртаваньне студэнцтва вакол Камуністычнай партыі для барацьбы з клясамымі ворагам» [6, арк. 56, 64].

Пралетарызацыя разглядалася як працэс абнаўлення студэнцтва не толькі паводле сацыяльнага або маёмаснага становішча, але таксама паводле светапогляду. Для выяўлення «палітычнага твару» таго ці іншага студэнта арганізатары чыстак збіралі звесткі пра яго з дапамогай «інфарматараў», напрыклад у інтэрнатах. Так, у красавіку 1929 г. пасля праверкі працы інтэрнатаў БДУ Выканбюро прафсекцыі БДУ ў якасці галоўнага недахопу вызначыла «недастатковае выяўленьне варожых настрояў, слабое прыцягненьне да гэтага старшковаў і студэнцкага актыву, жывучага ў інтэрнатах» [6, арк. 44].

Усе студэнцкія сходы, таксама як і пасяджэнні прафсаюзных камітэтаў, былі адкрытымі. Па задуме ідэолагаў, сапраўдны твар студэнтаў не пралетарскага паходжання, іх далейшы лёс павінен быў вызначацца пры актыўным удзеле таварышаў. «За кулісамі» гэтай публічнай дзеі застава-

⁵ Усіх студэнтаў, узноўленых паводле разалюцыі Наркамсветы, было вырашана паўторна «паставіць» на абмеркаванне студэнцкіх сходаў.

лася праца камісій і брыгад па выяўленні або фабрыкацыі рознага кам-прамату на студэнтаў. Звяртае на сябе ўвагу тое, што шмат адлічэнняў было з апошняга, чацвёртага, курса, за 2—3 экзамены да атрымання дыплама. Чысткі студэнцкіх калектываў суправаджаліся непазбежнымі асабістымі трагедыямі. Даведзеныя да адчаю студэнты-ізгоі адмаўляліся ад бацькоў-«эксплуататараў», спрабавалі здабыць даведкі пра сваё «слухнае» сацыяльнае паходжанне. Не абыходзілася без звядзення асабістых рахункаў. Лёс прызначанага да чысткі студэнта магло змяніць да лепшага публічнае пакаянне.

Новы ракурс чысткі студэнцкіх калектываў набываюць з дапамогай важнай групы першакрынці, а менавіта — пратаколаў пасяджэнняў прафсаюзнай арганізацыі БДУ 1929/30 навучальнага года, большасць з якіх дагэтуль не ўводзілася ў навуковы зварот. У той час прафсаюзы ўжо сталі неад’емнай часткай знакамітага «трохкутніка» (адміністрацыя, парткам, прафкам). Дзейнасць прафсаюзаў, якія знахозіліся пад поўным кантролем камуністычнай партыі, зводзілася пераважна да вырашэння пытанняў сацыяльна-бытавога характару, арганізацыі сацспарборніцтва, дэманстрацый і суботнікаў. Нягледзячы на тое што адзяржаўліванне прафсаюзаў пазбаўляла іх найважнейшай функцыі — абароны праў працоўных перад адміністрацыяй, — без фармальнай згоды прафсаюзнай арганізацыі ў той час яшчэ немагчыма было не толькі звольніць работніка, але нават змяніць умовы яго працы. На шляху ад сходаў студэнцкіх калектываў факультэтаў да адміністрацыі ўніверсітэта справы студэнтаў (сяброў прафсаюзнай арганізацыі), што падлягалі чыстцы, праходзілі прамежкавае зацвярджэнне ў Выканаўчым бюро прафсаюзных секцый БДУ — вышэйшым органе, якому падпарадкоўваліся ўсе студэнцкія прафсаюзныя арганізацыі ўніверсітэта. Справы 11-га вопісу 205-га фонду НАРБ дазваляюць рэканструяваць гэты працэс у падрабязнасцях.

На пасяджэнні Выканбюро прафсекцый БДУ 4 чэрвеня 1929 г. (прысутнічалі Сыцько, Іванішчанка, Бімц, Воранава, Аўчыннікаў, Святачэўская, Бало, Лейбман, Долбік) вырашалі лёсы трох студэнтаў, выключаных з універсітэта: пастановай прафкама педфака — студэнтаў Глазунова і Русака, пастановай прафкама медфака — студэнткі Рубенчык.

Глазуноў абвінавачваўся ў публічных выказваннях пра нежыццёвасць камун, а таксама дарэмнае аказанне дапамогі бедным сялянам, якія, на яго думку, насамрэч былі лайдакамі. Спрабуючы адвесці ад сябе гэтыя абвінавачванні, якія набывалі змрочны палітычны характар, студэнт запэўніваў прысутных: «Я гаварыў адносна жыццёвасці камун толькі

адносна сваіх мясцовых, дзе тры камуны распаліся, дзякуючы таму, што ім не была ўдзелена належная ўвага і калі гэта я гаварыў, то гэтага нельга абагульняць, што я, як быццам, супроць камун. На пытаньне аб становішчы сельскай гаспадаркі гаварыў, што наша сельская гаспадарка адстае ў сваім развіцьці, але адмаўляю, што гэта ёсьць дэградацыя сельскай гаспадаркі... Прызнаю сваю памылку ў экспорце хлеба, думаючы раней, што ў нас хлеба малавата, дзякуючы таму, што многа вывозяць за межы». Пасля падобнага адказу Выканбюро прафсекцый БДУ пастанавіла не падтрымаць пастанову прафкама педфака аб выключэнні Глазунова, бо яго ідэалогія не мела варожага характару і, самае галоўнае, ён ужо скончыў універсітэт. Адначасова вырашылі прасіць дэканат і Наркамасветы БССР, каб яны ўлічылі факты публічных выказванняў Глазунова падчас яго накіравання на працу і далі яму магчымасць працаваць або ў прымітыўцы⁶, або пад непасрэдным назіраннем грамадазнаўцаў.

Рашэнне прафкама педфака аб выключэнні студэнта Русака было прынята на падставе яго эмацыйных выказванняў аб белым афіцэрстве, камуністах, а таксама... запісу ў кнізе скаргаў у студэнцкай сталоўцы. Русак спрабаваў апраўдацца наступным чынам: «Фраза пра афіцэрства ў мяне проста вырвалася, бо ніякіх жаданняў у мяне няма быць афіцэрам. Гісторыю яно мае з маленства маіх год, дзе я, нічога не разумеючы, марыў быць афіцэрам. Адносна эканоміі на сваім уласным страўніку — гэты факт быў у сталоўцы № 3, дзе я прышоў абедцаць і мне падалі мала хлеба, пасля чаго я быў абуран супроць гэтага факту і напісаў у кнігу скаргаў: “Эканомце на сваім уласным страўніку, а не на маім”. Каб я хацеў гэту справу замазаць, то я не напісаў бы свайго прозвішча і адрасу. Адносна выразу, што “такіх камуністых усіх бы перавешаў” — была такая справа. Агульны сход, на якім разбіралася мая справа, быў пастаўлен так, што не было магчымасці ні аднаму студэнту выказацца “за” і студэнты проста з-за баязні не змаглі стаць у абарону мяне. Уся траўля пачалася на мяне з тых часоў, як я напісаў заметку ў газету “Рабочий” пад заглаўкам “Своя рубашка бліжэ к телу”⁷. Да гэтага часу я быў звычайным студэнтам і ніхто ня бачыў у мяне нічога контррэвалюцыйна-

⁶ Прымітыўка (лікпункт) — школа ліквідацыі непісьменнасці з трохмесячным тэрмінам навучання.

⁷ Верагодна, гутарка ідзе пра наступны крытычны матэрыял, прысвечаны педагогічнаму факультэту БДУ: Бригадир Эрес. «Производственный» смотр Белорусского государственного университета // Рабочий. 1929. № 121. 31 мая. С. 4.

га». На гэты раз Выканбюро прафсекцый вырашыла пагадзіцца з пастановай прафкама педфака і хадайнічаць перад праўленнем БДУ аб выключэнні Русака з універсітэта.

Студэнтка медфака Рубенчык, на думку прафкама факультэта, праявіла сябе як «чужы элемент». Гэта пацвярджалася наступнымі фактамі: 1. Калі ў Рубенчык запыталі, ці плануе яна ўступаць у прафсаюз, то яна адказала: «Прынцыпова не хачу стаць членам саюзу таму, што прафком пытае аб сацыяльным паходжэнні»; 2. На адным са студэнцкіх сходаў студэнтка абразіла прэзідыум за тое, што ёй не далі слова; 3. Калі ў час правядзення перавыбараў гарсавета ладзілася дэманстрацыя студэнцтва, студэнтка заявіла: «Што-ж, пойдзем атрымоўваць назву пролетарскага студэнта»; 4. На прапанову выпісаць творы Леніна на беларускай мове студэнтка адказала: «Выпішу, калі выйдучь на яўрэйскай мове»; 5. На апошнім курсавым сходзе Рубенчык стала абараняць студэнтаў, асуджаных усім курсам як «прафесарскія падхалімы». На падставе ўсяго гэтага Выканбюро прафсекцый БДУ ў адсутнасці самой Рубенчык падтрымала рашэнне прафсаюзнай арганізацыі медфака аб яе выключэнні [6, арк. 26—30].

8 чэрвеня 1929 г. адбылося пасяджэнне Выканбюро прафсекцый БДУ (прысутнічалі Сыцько, Іванішчанка, Бімц, Воранава, Аўчыннікаў, Святачэўская, Бало, Лейбман, Долбік, Камароў, Баркоўскі), на якім вырашаўся лёс студэнта Зубаткіна. Прафкам педфака патрабаваў яго адлічэння за падхалімства перад прафесарам А. А. Смолічам, а таксама «галасаваньне супраць марксысцкіх тэм». Аднак Выканбюро не падтрымала рашэння прафсаюзнай арганізацыі педфака, бо не знайшло пацвярджэння фактам, якія кампраметавалі Зубаткіна [6, арк. 41].

На сваім першым пасяджэнні ў 1929/30 навучальным годзе, якое адбылося 3 кастрычніка 1929 г. (прысутнічалі Сыцько, Іванішчанка, Бімц, Воранава, Аўчыннікаў, Святачэўская, Бало), Выканбюро прафсекцый БДУ разглядала справу студэнта Гаўзэ. Высветлілася, што ён «...на працягу ўсяго прабывання ва ўніверсітэце праявіў сябе як ідэалёгічна-варожы элемент, што пацвярджаецца наступнымі фактамі: 1. Пачынаючы з 1926 г. на семінарскіх занятках адстаіваў ідэалістычны пункт погляду; 2. У 1927 г. быў арыштаваны ГПУ за ўдзел у арганізацыі меншавіцкай групы і сіоністскія погляды; 3. У 1928/29 навучальным годзе у час прыёму залікаў выступіў з актыўнай абаронай рэвізіяністскіх поглядаў і на заўважаньне дацэнта аб тым, што ён не ўсвядоміў ленінскага погляду на імперыялізм, аблаяў апошняга». У сваёй апеляцыі ў Выкан-

бюро Гаўзэ не адмовіўся ад уласных поглядаў, што канчаткова ўмацавала рашэнне прафсаюзных кіраўнікоў аб немагчымасці яго далейшага знаходжання ва ўніверсітэце [6, арк. 3].

Рэарганізацыя вучэбнага працэсу ў 1929/30 навучальным годзе вымагала перабудовы ўсёй сеткі прафсаюзных арганізацый БДУ. У адпаведнасці з рашэннем пленума ЦБ Пралетстуда ў кастрычніку 1929 г. Выканбюро прафсекцый БДУ было рэарганізавана ў адзіны Прафкам працаўнікоў асветы БДУ (студэнтаў), які складаўся з прафбюро па факультэтах і прафупаўнаважаных па акадэмічных групам. Ужо на сваім першым пасяджэнні 18 кастрычніка 1929 г. (прысутнічалі Рабцэвіч, Юркоў, Гацко, Туравец, Шынкевіч, Куніцкі, Канцавая) Прафкаму працасветы давялося разглядаць справу аб выключэнні з саюза студэнта 3-га курса педфака Норкіна, які не толькі не браў удзелу ў грамадскім жыцці ўніверсітэта, але схаваў сваё сапраўднае сацыяльнае паходжанне («у дакумэнтах паказана, што служачы, у той час як бацькі маюць млын і звалены права голасу, а ў анкеце ўказана, што яны саматужнікі»). Апошні аргумент быў вырашальны — Норкіна з саюза выключылі. Праз некалькі дзён дэканат педфака задаволіў хадайніцтва Прафкама аб яго адлічэнні [3, арк. 3].

Наступным фігурантам справы аб адлічэнні, якая разглядалася Прафкамам працасветы БДУ 25 кастрычніка 1929 г. (прысутнічалі Рабцэвіч, Катушонак, Юркоў, Гацко, Туравец, Шынкевіч, Вальфсон, Канцавая, Маліноўскі і Журык), стала студэнтка педфака Горфінкель. Яна абвінавачвалася ў тым, што без ведама прафсаюзных органаў наладзіла збіранне грошай на пахаванне заўчасна памерлай аднакурсніцы і сяброўкі Гарцман, а таксама ва ўдзеле ў яе пахаванні паводле іўдзейскага абраду. На пасяджэнне Прафкама была запрошана аднакурсніца абвінавачанай — Сарочанка, якая заявіла, што паводзіны Горфінкель «...ні ў якім разе не дапусьцімы як для студэнтцы IV курса Прыродазнаўчага адзялення, якая праз некалькі месяцаў паедзе выкладаць Прыродазнаўства і весьці антырэлігійную працу сярод працоўнага насельніцтва». Прафкам паставіў выключыць студэнтку Горфінкель з Саюза працасветы, а аднакурсніцам, што ўдзельнічалі ў пахаванні сяброўкі (Бондаравай, Камаровай, Юдзіцкай, Г. Бунінай, Х. Бунінай, Штэйн, Барышанскай, Каган, Паўловіч), даць суровую вымову, прычым па заканчэнні ўніверсітэта занесці ім у характарыстыку: «На працягу навучання была вынесена суровая вымова за ўдзел у рэлігійным пахаванні» [3, арк. 6, 8].

Вельмі насычаным было пасяджэнне Прафкама працасветы БДУ 14 лістапада 1929 г. (прысутнічалі Катушонак, Юркоў, Гацко, Шынкевіч,

Журык), на якім чатыры студэнты былі выключаны з прафсаюза з задайніцтвам перад дэканатам аб іх адлічэнні, а справу аднаго студэнта перадалі на даследаванне.

Студэнт 2-га курса літаратурна-лінгвістычнага аддзялення педфака Шурпо быў выключаны за схаванне свайго сацыяльнага становішча («бацька да 1917 г. быў жандарм, а ў анкеце напісана — працаваў на чыгунцы»), пастанавілі таксама прыцягнуць да адказнасці сакратара мясцама, які заверыў анкету Шурпо. Студэнта 3-га курса фізіка-матэматычнага аддзялення педфака Гітлевіча, ужо выключанага да таго часу з камсамола, выключалі з прафсаюза паводле падобнага абвінавачвання — яго бацька быў уласнікам скуранага прадпрыемства. Студэнт 2-га курса фізіка-матэматычнага аддзялення педфака Бараноўскі меў не толькі бацькоў-кулакоў, абкладзеных падаткам у індывідуальным парадку, але таксама брата, які пражываў у Польшчы. Таму Прафкам паставіў пытанне аб яго выключэнні не толькі з універсітэта, але таксама з камсамола. Больш за іншых не пашанцавала студэнту педфака Касікоўскаму, які 14 лістапада 1929 г. пазбавіўся членства ў прафсаюзе толькі за тое, што «... не выявіў на курсе свайго палітычнага твару».

Цяжкія абвінавачванні ў дваранскім паходжанні, заможнасці бацькоў, а таксама ў службе афіцэрам у дзянікінскай арміі былі высунуты супраць студэнта Крукоўскага ў заяве, якая паступіла ў Прафкам ад яго «дабрачыліўцы». Крукоўскі, ведаючы пра змест даносу, абачліва запрасіў з сабой на пасяджэнне Прафкама сведку — студэнта Новіка, які абвргаў усе абвінавачванні: «Добра ведаю Крукоўскага, будучы яшчэ вучням. Быў у яго дома і бачыў, што браты яго жывуць небагата. Дваранства яго не лічу дваранствам, бо гэта толькі фармальнае дваранства, яно не адпавядае сапраўднасці». Гэтыя паказанні, прынамсі часова, выратавалі Крукоўскага, абвінавачванні супраць якога было вырашана адправіць на праверку ў мясцовыя органы ўлады на яго радзіму [3, арк. 13].

На пасяджэнні Прафкама працасветы БДУ 4 снежня 1929 г. (прысутнічалі Катушонок, Каліноўскі, Гацко, Шынкевіч, Канцавая, Вальфсон, Куніцкі, Журык, а таксама прафсаюзныя дэлегаты курсаў) вырашаліся лёсы дваіх студэнтаў сацыяльна-гістарычнага аддзялення педфака БДУ. Студэнтку 3-га курса Аксельрод, якая была дачкой гандляра, у яе адсутнасці выключылі хутка і адзінагалосна «за схаванне сацыяльнага паходжання». Выключэнне студэнта 4-га курса Ляшэвіча, які абвінавачваўся ў нацыянал-дэмакратызме, а таксама прапагандзе «кулацкай і жандарскай» ідэалогіі, заняло больш часу.

Ляшэвіч выбудаваў сваю абарону наступным чынам: «У кулака і жандарма не нацыянал-дэмакратычныя выступленьні, а контр. рэвалюцыйныя. Нацыянал-дэмакратаў я абараняць ніколі не зьбіраўся. Да кулацкай ідэалогіі я ніколі не дачыняўся і не дачыняюся. Я зрабіў памылку, што выступіў па гэтаму пытаньню, бо кожнае выступленьне падхватваецца контр. рэвалюцыйнымі элементамі. Я лічу, што пасья XII Зьезду⁸ не планамерна ажыцьцяўлялася тое, што было пастаўлена на Зьездзе. Трэба было шпарчэй праводзіць беларусізацыю. Адказным сябе за выступленьне аб пераводзе бел. мовы на латынскі альфавет ня лічу, бо аб гэтым гавораць вытрымкі з газэты “Известия” № 273⁹. Заяву, што партыя вядзе палітыку прыдушэньня беларусоў, я не рабіў. Пры выключэньні Левінай з БДУ я сказаў, што калі б Левіна выключалася толькі за соцыяльнае становішча, я не галасаваў бы за выключэньне. Па пытаньню “Пралятарскай рэвалюцыяй можна лічыць такую, якая б знішчыла ўсе класы”, я гэтага не адваргаю, я гэта гаварыў. Думка, што рабочых трэба дыфэрэнцыраваць як сялян на вёсцы абгрунтавана правідлова. Свае памылкі я прызнаю і прашу даць мне магчымасьць іх ісправіць на працы». Гэты заклік да міласэрнасьці не быў пачуты. Прафкам вырашыў хадайнічаць перад адміністрацыяй БДУ аб выключэньні Ляшэвіча «...як палітычна варожага і ідэалагічнага чуждага элемента» [3, арк. 16—18].

Стратэгіі выжываньня, якія падчас правядзеньня палітычных чыстак абіралі студэнты з непадыходзячым сацыяльным паходжаннем, добра перадае пратакол пасяджэньня прафкама факультэта права і гаспадаркі БДУ 5 снежня 1929 г. (прысутнічалі Лушчыцкі, Катанаў, Аўчынка, Ізох, Казыра, Эйдэльман, Добкін, а таксама 29 прафсаюзных дэлегатаў студэнцтва). Галоўным пытаньнем гэтага пасяджэньня была справа аб схаванні сацыяльнага становішча студэнткай 4-га курса эканамічнага аддзяленьня Ідэльчык. Па выніках абмеркаваньня была прынята наступная пастанова: «1. Канстатаваць, што студэнтка Ідэльчык пры паступленьні ў БДУ скрыла свае сапраўднае сацыяльнае становішча (бацька быўшы лесажываўшчык, уласнік патачнай майстэрні, мае ўласны дом, ад яко-

⁸ На XII з’ездзе КП(б)Б, які праходзіў 5—16 лютага 1929 г., была звернута ўвага на пытанні партыйнага будаўніцтва, неабходнасьць барацьбы супраць правага ўхілу і буржуазнага нацыяналізму. Падкрэслівалася важнасьць рэгуляваньня сацыяльнага складу КП(б)Б, павелічэньня да канца 1930 г. колькасці рабочых-камуністаў не менш чым да 50 %.

⁹ 23 лістапада 1929 г. у 273-м нумары газэты «Известия» змясьціла некалькі матэрыялаў пра раскрыцьцё прадуманай ДПУ арганізацыі ўкраінскіх нацыяналістаў пад назвай «Саюз вызваленьня Украіны».

га атрымлівае 100 р. арэнднага і 7 р. кватэрных у месяц непрацоўнага даходу. 2. Як манеўр студэнтка Ідэльчык нібы жыла асобна ад бацькі, аднак па паказаньням некаторых студэнтаў (Шэліх), яна адзін час жыла з бацькам. 3. У час прабывання на Факультэце грамадзкіх навук, яна была выключана з шэрагу студэнцтва як ідэолёгічна не адпавядаючая запатрабаваньням будучага чырвонага спецыяліста. 4. За час прабываньня ў БДУ — ідэолёгічна сябе не выявіла. На падставе чаго патрабаваць ад Дэканату праўгасу і Праўленьня БДУ выключыць з шэрагу студэнцтва як скрыўшную сацыяльнае становішча» [2, арк. 3, 4].

Пасяджэньне Прафкама працасветы БДУ 14 снежня 1929 г. (прысутнічалі Катуюшонак, Гацко, Канцавая, Вальфон, Куніцкі) пачалося з інфармацыі аб антысеміцкіх праявах на 4-х курсах педагагічнага факультэта. Быў зачытаны пратакол і рэзалюцыя агульнага сходу студэнтаў 4-га курса фізіка-матэматычнага аддзяленьня па справе Нядзведскай, у якой удзельнікі патрабавалі выключэньня апошняй з БДУ. У рэзалюцыі студэнцкага сходу асобна адзначалася, што акрамя ўжываньня слова «жыд» Нядзведская яшчэ і з'яўлялася дачкой кулака, грамадскай працы не несла. Сама Нядзведская, запрошаная на пасяджэньне Прафкама, спрабавала адстойваць сябе: «Слова “жыд” я сказала толькі адзін раз, не прыдаючы гэтаму значэньня. У гэтым я прызнаю свае памылкі. Соцыяльнага паходжаньня свайго я не скрывала». Тым не менш Прафкам падтрымаў рашэньне студэнцкага сходу аб выключэньні дачкі кулака з універсітэта.

Наступнае слова было прапанавана студэнтцы 4-га курса літаратурна-лінгвістычнага аддзяленьня Чайка. З яе выступленьня можна скласці агульнае ўяўленьне пра набор абвінавачваньняў, які звычайна «ўпрыгожваў» галоўнае — сацыяльную чужасць. «Абвінавачваньне, што я разваліла лікпункт¹⁰ неправідлова: я на лікпункце не працавала, прынята ў саюз у 1917 г. Я не гаварыла, што студэнты ад мяне адарваны. Гэта можна сказаць толькі пра некаторых таварышоў. Па пахаджэньню я служачая. Бацька разсыльны Земскай Управы. На выбарнай пасадзе не працавала. Не гаварыла, што ненавіджу яўрэяў і палякаў. Адносна ўкраінскай мовы, я сказала: украінская мова больш адчуваецца эстэтычнай, чым беларуская. Сходы і дэманстрацыі я наведваю часткова. Адносна таго, што рэвалюцыя разбурыла мае жыццё я не гаварыла, магчыма вайна разбурыла. Ніколі не казала: лепш застацца ў горадзе ў прымітыўцы, чым ехаць у вёску». Як і ў большасці іншых выпадкаў, спроба сацыяльна

¹⁰ Пункт ліквідацыі непісьменнасці.

чужой студэнткі абараніць сваіх бацькоў, аргументаваць уласныя сацыяльна-палітычныя і эстэтычныя погляды скончылася нічым. У рэзальна-тыўнай частцы пасяджэння Прафкама ад 14 снежня 1929 г. чытаем: «Прымаючы пад увагу, што ўмовы абвастронай класавай барацьбы патрабуюць у сучасны момант ад ВНУ дачы цвёрдых і ідэалёгічна вытрыманых працаўнікоў і поўную неадпаведнасць гэтым запатрабаванням з боку студэнткі Чайка — выключыць яе з сяброў Саюзу Працасветы і паставіць пытаньне перад Дэканатам аб выключэнні яе з БДУ, як ідэалёгічна чуждага элементу» [3, арк. 22—24].

На апошнім у 1929 календарным годзе пасяджэнні Прафкама працасветы БДУ, якое адбылося 24 снежня (прысутнічалі ўсе сябры Прафкама, 14 прафдэлегатаў, а таксама 70 прадстаўнікоў студэнцтва), за схаванне сацыяльнага становішча былі выключаны з універсітэта яшчэ дзве студэнткі 4-га курса прыродазнаўчага аддзялення педфака — Камарова і Міхайлава. Першую абвінавацілі ў тым, што яна дачка памешчыка, які меў 400 дзесяцін зямлі, 25 кароў і 8 коней. Другую — у тым, што яна дачка жандара. Абвінаваўцы асоба адзначалі, што абедзве дзяўчыны не толькі «не праявілі сябе на грамадскай працы», але «да гэтага часу мелі сувязі з бацькамі» [3, арк. 32].

Новы 1930 год ва ўніверсітэцкай прафсаюзнай арганізацыі пачаўся з грамадскага паказальнага суда (старшыня суда Шульц, сябры Будрык, Святачэўская) па справе студэнта медфака Пагосціна аб учыненні рэлігійнага абраду над сваім сынам. Паводле прыгавору суда Пагосцін выключыўся з прафсаюза і ўніверсітэта [4, арк. 29, 43].

Наступнае пасяджэнне Прафкама працасветы БДУ, якое адбылося 8 студзеня 1930 г., было прадстаўнічым па колькасці ўдзельнікаў (прысутнічалі Катушонак, Туравец, Гацко, Шынкевіч, Канцавая, Вальфсон, Куніцкі, 11 прафдэлегатаў і 27 студэнтаў), а таксама насычаным па колькасці разглядаемых пытанняў. Першай, паводле павесткі дня, слухалася справа аб «яўрэйскім шавінізме» студэнта 4-га курса фізіка-матэматычнага аддзялення педфака Каца, бацькі якога былі пазбаўлены права голасу. У сваім выступленні Кац, які быў запрошаны на пасяджэнне, адкідаў абвінавачванні ў шавінізме, рэлігіянасці, запэўніваў сход, што яго бацька ад 1921 г. — рабочы-друкар, а матка «гандлюе з карзінкі»; што сувязі з маткай з 1926 г. у яго ніякай няма. Наступны выступоўца — студэнт Шустэр, які прадстаўляў меркаванне курсавога сходу, разбурыў усю аргументацыю свайго аднакурсніка. Ён запэўніў Прафкам, што Кац жыве з бацькамі, ходзіць у сінагогу, а таксама не бярэ ўдзел у грамадскім

жыцці ўніверсітэта. У выніку Прафкам падтрымаў рашэнне курсавога сходу: «Адзначыць, што т. Кац неправідлова ўказаў сацыяльнае становішча пры паступленьні ў БДУ: указаў, што бацька рабочы, у той час як ён быў утрыманцам жонкі-гандляркі. Бацькі яго разьвяліся фіктыўна і сувязь з імі Кац мае. Не паведаміў, што бацькі яго звалены права голасу. Факт шавінізму падцьвердзіўся. Кац мае блытанья паняцці аб рэлігіі. Выходзячы з гэтага, пастанову курсу аб неабходнасці выключэння яго з Універсітэту і Саюзу — зацьвердзіць».

Другім пытаннем павесткі дня пасяджэння Прафкама 8 студзеня 1930 г. была справа аб схаванні інфармацыі пра бацькоў — заможных сялян («абкладзены ў індывідуальным парадку і плоцюць 214 р. падатку, трымаюць батрака і звалены права голасу»), а таксама грамадскай пасіўнасці студэнткі 4-га курса прыродазнаўчага аддзялення педфака Свінціхоўскай. Не абмежаваўшыся выключэннем з БДУ самой студэнткі, Прафкам пастанавіў паведаміць пра яе сапраўднае сацыяльнае становішча ў інстытут, дзе яна падпрацоўвала ў вольны ад заняткаў час, а таксама школу, дзе вучылася сястра Свінціхоўскай. Следам за ёй з прафсаюза і ўніверсітэта выключылі студэнтку 4-га курса сацыяльна-гістарычнага аддзялення педфака Васілеўскую, «як захаваўшую сацыяльнае паходжаньне, не вядушчую грамадскай працы і маючую рэлігійныя погляды». Разам з ёй да адказнасці быў прыцягнуты сакратар па студэнцкіх справах Яўстаф'еў, які незаконна аднавіў яе ў якасці студэнткі пасля яе выключэння ў 1924 г. Апошняя разглядалася справа студэнта 4-га курса лінгвістычнага аддзялення педфака Гуля, якога вінавацілі ў палітычнай непісьменнасці, пасіўнасці, ліставанні з сябрам, сасланым у Салавецкі лагер асобага прызначэння, а таксама... у нежаданні вучыць беларускую мову. З прычыны таго, што Гуля прызнаў уласныя памылкі і пачаў іх выпраўляць, яму была абвешчана суровая вымова з даручэннем прафсаюзным актывістам сачыць за яго паводзінамі [3, арк. 43].

Справы аб адлічэнні сацыяльна чужых студэнтаў Прафкам працасветы БДУ працягваў разглядаць на пасяджэннях, якія адбываліся зімой — вясной 1930 г. Прычым вялікая колькасць разглядаемых спраў прыводзіла да спрашчэння працэдуры прафсаюзнага правосуддзя. Напрыклад, 12 сакавіка 1930 г. для адлічэння студэнткі медфака Васькоўскай было дастаткова адпаведнай заявы (даносу) яе аднакурсніка Вардомскага [8, арк. 2]. 30 красавіка 1930 г. студэнтку літаратурнага аддзялення педфака Невяроўскую адлічылі толькі за тое, што яна «...нічым сябе не выявіла на працягу трох год у БДУ» [7, арк. 1].

Студэнцкая «чыстка» 1929/30 навучальнага года супала з генеральнай агульнапартыйнай «чысткай» дзяржаўнага апарату, а таксама першай хваляй масавых палітычных рэпрэсій, накіраванай у БССР супраць унутрыпартыйнай апазіцыі і «нацыянал-дэмакратаў». Некаторыя з «вычышчаных» студэнтаў на працягу 1930-х гг. трапілі ў поле зроку ДПУ-НКУС і сталі ахвярамі палітычных рэпрэсій, прычым падчас следства па іх справах выкарыстоўваліся матэрыялы студэнцкай чысткі 1929/30 навучальнага года. Так было з «вычышчанымі» А. І. Крукоўскім, В. Г. Ляшэвічам і інш. Сацыяльнае эксперыментатарства ў выглядзе палітычных чыстак студэнтаў негатыўна паўплывала на ўзровень падрыхтоўкі кадраў вышэйшай кваліфікацыі ў рэспубліцы і шырэй — маральнага стану беларускага грамадства. На жаль, мы ўжо ніколі не даведаемся, колькі нерэалізаваных беларускіх Ландау, Вавілавых, Сікорскіх апынуліся ў гэты час з «воўчым квітком» на перыферыі прафесійнага і сацыяльнага жыцця.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Кудрявцев С.* Классовый враг пролезает в ВУЗ // Рабочий. 1929. № 30. 8 февр.; *Его же.* Примазавшиеся и пролезшие // Рабочий. 1929. № 42. 22 февр.
2. Пратаколы пасяджэньняў прафкаму праўтасу БДУ за 1929 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 44.
3. Пратаколы пасяджэньняў прафкаму Працасьветы БДУ за 1930 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 45.
4. Пратаколы пасяджэньняў прафкаму пэдфаку БДУ за 1930 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 46.
5. Пратаколы пасяджэньняў прафкаму Працасьветы БДУ за 1929 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 47.
6. Пратаколы пасяджэньняў выканбюро прафсэкцый БДУ за 1929 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 48.
7. Пратаколы пасяджэньняў прафкаму пэдфаку БДУ за 1930 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 52.
8. Пратаколы пасяджэньняў прафкаму мэдфаку БДУ за 1930 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 53.
9. Пратаколы пасяджэньняў выканбюро прафсэкцый БДУ за 1929 г. // НАРБ. Ф. 205. Воп. 11. Спр. 54.
10. *Петаченко Г. А.* Пролетаризация советской высшей школы (1918—1929 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Беларус. гос. ун-т. Минск, 2013.
11. *Рожков А. Ю.* В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов. М. : Нов. лит. обозрение, 2014.
12. Рэзальюцыі лістападаўскага пленуму ЦК УсеКП(б) з дадаткамі. Менск : БДВ, 1929.
13. Чуждым элементам не место в среде пролетарского студенчества // Рабочий. 1929. № 25. 2 февр.